

EDYTA SADOWSKA

**Idee obywatelsko-narodowe w dziele edukacyjnym
dzieci i młodzieży na obczyźnie
(ZSRS, Bliski i Środkowy Wschód 1940–1944)**

**Civic-National Ideas in the Educational Work of Children
and Young People Abroad
(USSR, Near East and Middle East in 1940–1944)**

Doktor, Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu, Wydział Zamiejscowy w Chorzowie, Polska

Streszczenie

Tło podjętych w artykule rozważań stanowi kwestia tożsamości narodowej dzieci polskich, ofiar deportacji na terytorium ZSRS, będącej następstwem agresji ZSRS na Polskę 17 września 1939 r. W artykule szczególnie wyeksponowano edukację i wychowanie w duchu patriotycznym małego dziecka na obczyźnie (Bliski i Środkowy Wschód) w kontekście analizy zawartości treści *Elementarza* autorstwa Kubskiego, Kotarbińskiego i Zarembiny (Jerozolima, 1946) oraz wybranych tytułów prasy polskiej ukazującej się na Wschodzie.

Słowa kluczowe: edukacja na obczyźnie, idee obywatelsko-narodowe, wychowanie patriotyczne, ojczyzna, tożsamość narodowa, dydaktyzm

Abstract

The background for the considerations contained in the article is the issue of national identity of Polish children, victims of deportation to the territory of the Soviet Union, which followed the Soviet invasion on Poland on September 17, 1939. The paper particularly highlights the role of education and upbringing the patriotic spirit of young children in the exile (Middle East) in the context of analysis of the content of the primer written by Kubski, Kotarbiński and Zarembina (Jerusalem, 1946) and selected Polish press titles showing up in the East.

Keywords: education in exile, civic-national ideas, patriotic education, the homeland, national identity, didacticism

*Czy wiesz, kim jesteś?
– To oczywiste!
Co ci jest bliskie?
– Znaki ojczyste
(...)*

*Już wiesz, kim jesteś?
Jestem Polakiem.*

(Stadtmüller, 2016, s. 47)

Wstęp

W tło budzących się idei obywatelsko-narodowych, patriotyzmu ojczyźnianego wpisuje się silne poczucie tożsamości, szczególnie obecne w sytuacji utraty państwowości lub emigracji. Związek jednostki z przeszłością kształtuje się w sposobie konceptualizacji pojęcia Ojczyzny (Bartmiński, 1987, s. 133–182).

„Ojczyzna wyrasta z dzieciństwa, z miejsc, gdzie wychowywaliśmy się, z etosu szkoły, dziedzictwa narodowego, tradycji religijnych, Kościoła, (...) harcerstwa” (Denek, 2007, s. 48). Ojczyzna to pamięć, to dom rodzinny, z którego bierze początek każda mała Ojczyzna, to język, o którym znacznie wcześniej, bo w roku 1844 K. Libelt, filozof i publicysta, uczestnik powstania listopadowego, mówił: „Narodowość jest sercem, język jest krwią, ojczyste ciało narodu opływającą. (...) Wytocz z człowieka krew, a ubiegnie z nią i życie jego – wytocz z narodu język, a ubiegnie w nim żywot jego, naród żyje, dopóki język jego żyje, bez języka narodowego nie ma narodu. Do języka staczają się więc wszystkie duchowe potęgi narodu, wszystkie jego myśli i uczucia. Po języku, jak po odsadzonych warstwach ziemi poznasz wiek i żywot narodu; poznasz jego charakter, jego stopień oświaty, odgadniesz nawet jego przeznaczenie i jego losy przyszłe. Zarody wielkości narodu już pierwotnie w jego język złożone być muszą” (Libelt, 2009, s. 105).

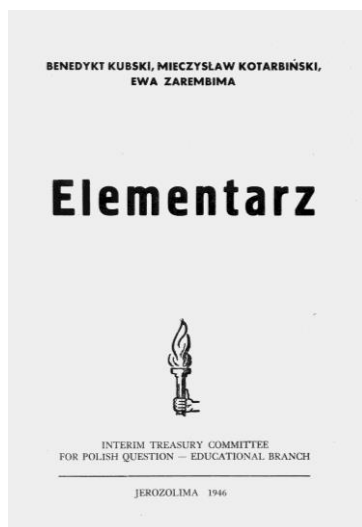
Przyjmując w naszych rozważaniach, iż język jest wyznacznikiem wielkości narodu, wyrazem uczuć głęboko patriotycznych, nietrudno zauważyć, że od dawna już – w opinii S. Dubisza – w kulturze polskiej, która jest kulturą lingwo-centriczną, „język jest podstawowym nośnikiem i podstawową wartością. Przeświadczenie to daje o sobie znać przede wszystkim w zbiorowościach poza granicami kraju, silniej nawet niż wśród Polaków mieszkających w ojczyźnie” (Dubisz, 2006, s. 30). Teza ta znajduje swoje szczególne uzasadnienie, kiedy sięgniemy do kart historii szkolnictwa polskiego na obczyźnie, w obszarze i czasowej nas interesującej (Draus, 1993; Wróbel, 2003; Sadowska, 2009, s. 51–62). Zatem przedmiotem rozważań w niniejszym opracowaniu uczyniono idee obywatelsko-narodowe obecne w dziele edukacyjno-wychowawczym dzieci i młodzieży na obczyźnie, w ZSRŚ, na Bliskim i Środkowym Wschodzie (por. Sadowska, Urbanowicz, 2015). Dopelnieniem zasygnalizowanej problematyki stały się analiza krytyczna zawartości treści *Elementarza* autorstwa Kubskiego,

Kotarbińskiego i Zarembiny (1946) oraz wybranych tytułów prasy polskiej ukazującej przy tworzonych na obczyźnie ośrodkach życia i kultury polskiej (por. Sadowska, Urbanowicz, 2015; Pastuszka, 2009), takich jak: „Junak” czy „Orzeł Biały” oraz materiał ikonograficzny zawarty w ww. materiałach, w ograniczonym – zważywszy ramy artykułu – zakresie.

„O – Ojczyzna, P – to Polska...” – credo małego Polaka

Słowo ojczyste, „język pisany” zyskuje wartość najwyższej świętości, w chwili kiedy przebywamy w różnych wymiarach przestrzennych, w określonej wspólnocie, skupionej w jednym miejscu, którą wiąże wspólny los, język, religia i kultura. Losy dzieci i młodzieży zostały związane czasem wojny, tułaczki i tęsknoty za domem rodzinnym, za mamą, tatą, za szkołą, wreszcie... za swoją ojczyzną. Wojna przerwała czas nauki, zabrała dziecięce wspomnienia na obcy ląd.

Na *Nieludzkiej ziemi* matka łkającym szeptem ukołysze do snu swojego syna słowami: „Śpij mój synu. Tam zima zmarznięta / Klęczy w stepie pod naszym barakiem... / Wyrzucono cię z domu, pamiętaj, / Tylko za to, że jesteś Polakiem” (*Orzeł Biały...*, 1944, 39, s. 5). Ale już w polskiej szkole na obczyźnie ten sam mały chłopiec ochoczo poznaje swój „pierwszy elementarz”. Skromnie wydany, w jednobarwnej, miękkiej okładce. Liczący zaledwie 118 stron, wzbogacony ilustracjami i czarno-białymi zdjęciami, był małą ojczyzną dla wszystkich małych Polaków, spragnionych nauki języka polskiego, zarówno w mowie, jak i w piśmie (fot. 1).

Fotografia 1. Strona tytułowa *Elementarza* autorstwa Kubskiego, Kotarbińskiego, Zarembiny – przedruk Jerozolima 1946

Źródło: w posiadaniu autorki.

Nasz bezimienny mały bohater dostrzega w *Elementarzu* ilustracje przedstawiające dzieci idące do szkoły, szczęśliwą, uśmiechniętą rodzinę wspólnie zasiadającą do posiłku. Niestety, wszystko to stanowi dziś w oczach dziecka ślad, wspomnienie domu, którego już nie ma, mamy, taty, rodzeństwa, których tak trudno odnaleźć na tułactwie. Nim dziecko nauczyło się wypowiadać pierwsze słowo „mama”, rozłąka z domem rodzinnym, najbliższymi stanowiła bolesny moment wspomnień i olbrzymi bagaż doświadczeń, z którym mali bohaterowie musieli szybko dorastać. Rodzina, będąca synonimem Ojczyzny, kształtuje bowiem w sposób naturalny świadomość przynależności dziecka do określonej wspólnoty i decyduje o jej odrębności jako małej grupy społecznej.

Dlatego optymizmem napawał zawarty w *Elementarzu* passus o początkach polskiej szkoły na obczyźnie, w którym czytamy: „A tu w dalekim obcym kraju powstaje szkoła polska. To nic, że początki trudne. Brak ławek szkolnych, zeszytów – a co najgorzej książek – jest tylko chwilowy. Rząd polski postara się o wszystko, bo kocha dzieci. Chce, aby wszystkie dzieci wyrosły na dobrych, silnych i mądrych ludzi. Wie, że dzieci pomogą odbudować Ojczyznę” (Kubski, Kotarbiński, Zarembina, s. 87–88).

Z kolei patriotyczne treści ujęte w wierszowanej wypowiedzi jednej z uczennic podkreślają postawę pełnej afirmacji własnego narodu, kiedy z dziecięcych ust słyszymy: „Choć oderwani od swej Ojczyzny, / Wiemy, że do Niej wrócimy. / Przez krew i boje, rany i blizny / Przemoc germańską zrzucimy” (Kubski, Kotarbiński, Zarembina, s. 88). *Elementarz* uczył szacunku i miłości do ojczyzny. W passusie: *Bóg i Ojczyzna* stawał na równi: „Bóg i Ojczyzna, Honor i Dzielność, / Rzetelna służba dla Polski – / Przemogą butę wrażę i czelność, / Gdy nas prowadzi Sikorski” (Kubski, Kotarbiński, Zarembina, s. 100–101). Treści płynące z jego kart to *credo* małego Polaka, w którym zawarto przesłanie kierowane do małego czytelnika: „Ucz się dziecko, polskiej mowy, / Masz tu nowy elementarz. / Patrz, jak dużo pięknych liter, / Ucz się, to je zapamiętasz. / Każda z liter coś oznacza, / Każda jest początkiem słowa, / A ze słów się właśnie składa / Nasza piękna, polska mowa. / A – to Armia, B – to Bracia, / C – to Cel, co wszystkim świeci... / Dużo, dużo pięknych słów jest – / Pamiętajcie o tym dzieci. / Słowa mocne, słowa święte, / A tak czyste, jak z oplatka, / Ot, naprzykład¹ M. litera / Co oznacza? – Słowo Matka. / O – Ojczyzna, P – to Polska, / Z – Zwycięstwo, W to – Wiara, / Każde z dzieci niech te słowa / Zapamiętać się postara. / Czczyć, szanować takie słowa / Wszyscy uczyć się za młodu, / Z waszej wiedzy, z waszej wiary – / Jasna przyszłość dla narodu” (Kubski, Kotarbiński, Zarembina, s. 117–118).

Widać wyraźnie starania o zaktualizowanie treści, podkreślenie nowej sytuacji, w której znalazły się dzieci, a przede wszystkim czytanki czy wierszyki tam

¹ Zachowano pisownię oryginału.

zawarte niosły ze sobą silny ładunek emocjonalny. Ich zadaniem było budzenie miłości do ojczyzny i tęsknoty za nią.

Analiza zawartości treści dostępnych w prasie polskiej – w kontekście rodzących się wśród ogromnej rzeszy wychowanków idei obywatelsko-narodowych – ukazującej się na obczyźnie przynosi również refleksję wpisującą się w sferę wychowania moralnego kształtującego postawy odpowiedzialności za własny rozwój. Na łamach prasy czytamy: „Złączone jedną dolą, złączone jednym zadaniem, my, te z miast, miasteczek i wsi – musimy włożyć kapitał zdobyty w szkole w odbudowę Polski. Wiele nad nami pracowano, wielkie położono nadzieje. – Zawieść nam nie wolno” (*Junak*, 1944, 6, s. 15).

Ujmująca w przekazie postawa moralna młodych ludzi przekształca się pod wpływem właściwych oddziaływań wychowawczych nauczycieli i wychowawców w postawę patriotyczną, dojrzałą, obywatelską, zdolną do wielu wyrzeczeń na rzecz wyższych, altruistycznych pragnień. Jednakże, jak twierdzi A. Zajac, tak nakreślona „postawa patriotyczna wyrasta z całego syndromu postaw moralnych, których egzemplifikację przedstawia [przywołana już – przyp. E.S.] postawa odpowiedzialności” (Zajac, 2012, s. 243).

Podsumowanie

Rodzące się na obczyźnie w dziele edukacyjnym dzieci i młodzieży idee obywatelsko-narodowe przejawiały się w aktywnym działaniu wychowawczym, poczuciu silnej więzi emocjonalnej, kulturowej i społecznej, a także religijnej z własnym narodem, jego historią, językiem, tradycją i wartościami. Tak pojmowany patriotyzm, rozumiany tu przede wszystkim w perspektywie pedagogicznej, należy postrzegać jako działalność „mającą na celu jak najlepsze przygotowanie dorastających pokoleń do służby własnemu narodowi i krajowi” (Okoń, 2001, s. 440). „Patriotyczna misja” edukacji dzieci i młodzieży, w sytuacji kiedy podmiotem wychowania jest ojczyzna, stawała się osnową nauczania w polskich szkołach powstających na obczyźnie. Funkcją zaś wychowania patriotycznego było ukierunkowanie młodego, ale już mocno doświadczonego pokolenia na świat wyższych wartości osobowych, które zawsze powinny być obecne w edukacji.

Literatura

- Bartmiński, J. (1987). Ojczyzna. Projekt fragmentu hasła do słownika aksjologicznego. W: A. Bogusławski i in. (red.), *Co badania filologiczne mówią o wartościach* (s. 133–182). T. 2. Warszawa: Wyd. UW.
- Denek, K. (2007). A to polska właśnie. W: *A to polska właśnie* (s. 46–53). Warszawa, Wrocław: Ruch Stowarzyszeń Regionalnych Rzeczypospolitej Polskiej.
- Draus, J. (1993). *Oświata i nauka polska na Bliskim i Środkowym Wschodzie 1939–1950*. Lublin: Wyd. KUL.
- Dubisz, S. (2006). Język w systemie wartości młodych Polaków. W: K. Chmielewska (red.), *Edukacja humanistyczna w nowym stuleciu. Rola humanistyki w kształtowaniu świata wartości i postaw młodych Polaków* (s. 30–32). Wrocław: Ossolineum.

- Kubski B., Kotarbiński M., Zarembina E. (oprac.) (1946). *Elementarz*. Przedruk Jerozolima.
- Libelt, K. (2009). O języku ojczystym. W: A. Dąbska i G. Płoszajski (wybór i oprac.), *Polska jest jedna. Pokoleniom naszych przodków w holdzie...* (s. 1–383). Niepokalanów: Wyd. Ojców Franciszkanów.
- Okoń, W. (2001). *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa: Żak.
- Pastuszka, S.J. (2009). *Życie kulturalne w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie w czasie II wojny światowej*. Kielce, Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Pedagogicznego Jana Kochanowskiego.
- Sadowska, E. (2009). Tożsamość polskiej szkoły w krajach pozaeuropejskich (lata 1940–1947). W: K. Chałas, B. Komorowska (red.), *Kreowanie tożsamości szkoły*. T. 2: *Konteksty historyczne, społeczno-kulturowe, edukacyjne* (s. 51–62). Lublin: Wyd. KUL.
- Sadowska, E., Urbanowicz, B. (2015). *Edukacja historyczno-kulturalna w Szkołach Junaków i Młodszych Ochotniczek (1941–1948)*. Częstochowa: Wyd. WSL.
- Stadtmüller, E. (2016). Kim jesteś? W: W. Żaba-Żabińska (oprac. i red.), *Wiosna. Wiersze i opowiadania. Edukacja przedszkolna 3–6 lat* (s. 47). Kielce: Grupa Edukacyjna.
- Wróbel, J. (2003). *Uchodźcy polscy ze Związku Sowieckiego 1942–1950*. Łódź: Wyd. IPN.
- Zajac, A. (2012). Postawy intrapersonalne w wychowaniu patriotycznym. W: G. Cyran, E. Skorupska-Raczyńska (red.), *Język. Religia. Tożsamość*. T. VIII: *W poszukiwaniu tożsamości* (s. 243–252). Gorzów Wielkopolski: Wyd. PWSZ.

Czasopisma

Junak, czerwiec 1944, R. II, 6 (CBW, sygn. 05121).

Orzeł Biały. Polska Walcząca na Ziemi Włoskiej, 19 listopada 1944, 39 (CBW, sygn. 08192).